

Otwarte zasoby edukacyjne jako przejaw altruizmu w gospodarce, czyli ekonomii daru

Anetta
Janowska

Anna
Kania

Zjawisko obdarowywania było badane pierwotnie na gruncie antropologii przez takich badaczy jak B. Malinowski i M. Mauss¹, a więc przypisywano je głównie społeczeństwom archaicznym, prymitywnym. Jest jednak faktem niepodważalnym, że kultura daru praktykowana jest również współcześnie, co potwierdzają chociażby badania socjologiczne, np. D.J. Cheala² czy też J.G. Carriera³. Szczególnym polem, na którym zaobserwowano jej intensywny rozwój, jest internet. Ze względu na swój otwarty charakter oraz powszechność i niski koszt narzędzi ułatwiających użytkownikom tworzenie treści, umieszczanie ich w sieci i przesyłanie, stał się on polem wymiany dóbr informacyjnych, takich jak produkty kultury: muzyka, filmy, książki, a także oprogramowanie i gry komputerowe oraz zasoby naukowe i edukacyjne. Niniejsze opracowanie przybliży zagadnienie altruizmu w sieci na przykładzie otwartych zasobów edukacyjnych.

Altruizm i ekonomia daru – definicje

Według definicji Władysława Kopalińskiego altruizm to bezinteresowna troska o dobro innych ludzi, niekierująca się interesem własnym, sobkostwem, egoizmem⁴. Z psychologicznego punktu widzenia zachowanie altruistyczne musi być dobrowolne i przynosić korzyść innym, nie powinno towarzyszyć mu oczekiwanie na nagrody i należałoby je traktować jako cel sam w sobie⁵.

E.O. Wilson definiuje altruizm jako *samodestrukcyjne zachowanie osobnika przynoszące korzyści innym*⁶, pro-

ponując jednocześnie istotne odróżnienie altruizmu od wzajemnego altruizmu, czyli niejednoczesnej wymiany aktów altruistycznych⁷. Samo zjawisko „darów” (*gifts*), czy inaczej „dzielenia się” (*gift exchange*) J.G. Carrier definiuje jako obowiązkowy transfer niezbywalnych dóbr lub usług pomiędzy powiązаныmi lub współ-zobowiązanymi uczestnikami wymiany⁸. Według autora taka wymiana obejmuje zazwyczaj niejawną obowiązkowość zwrotu daru w przyszłości. Zwrot ten, czy odwzajemnienie, nie podlega negocjacji i nie wynika z wyraźnego zapotrzebowania. Jednak związek, w którym występuje tylko dawanie, bez odbierania, charakteryzuje się niskim prawdopodobieństwem przetrwania. Z kolei D.J. Cheal, rozszerzając definicję daru do ekonomii daru, przedstawia ją jako potencjalny system zbędnych transakcji (*redundant transactions*) użytecznych do tworzenia małych społeczności w określonych warunkach. Według autora dary są zbędnymi transakcjami, jeśli spełniają następujące kryteria: nie są zgodne z normami, nie przynoszą korzyści obdarowanemu, a w końcu – co najważniejsze – są dobrami lub usługami, które obdarowany mógłby sam wytworzyć, jeśli tylko by chciał⁹.

Sam akt dawania można przedstawić jako funkcję budowania relacji międzyludzkich, przynależności do określonej grupy społecznej i tworzącego się pewnego rodzaju zobowiązania¹⁰. W antropologii społeczność, w której status społeczny jednostek partycypujących oraz relacje i zależności między nimi budowane są w oparciu o bezinteresowną wymianę dóbr, nazywa się kulturą daru. Innymi słowy kultura

¹ B. Malinowski, *Argonauci Zachodniego Pacyfiku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005; M. Mauss, *Socjologia i antropologia: Szkic o darze. Forma i podstawa wymiany w społeczeństwach archaicznych*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2002.

² D.J. Cheal, *The gift economy*, Routledge, Londyn – Nowy Jork 1988.

³ J.G. Carrier, *Gifts, Commodities, and Social Relations: A Maussian View of Exchange*, „Social Forum” 1991, nr 6 (1).

⁴ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1978.

⁵ D.M. Buss, *Psychologia ewolucyjna*, GWP, Gdańsk 2001, s. 9.

⁶ E.O. Wilson, *Socjobiologia*, Zysk i S-ka, Poznań 2000, s. 346.

⁷ Tamże.

⁸ J.G. Carrier, dz.cyt., s. 119–136.

⁹ F. Iannaci, *The Economics of Open-Source Network*, „Communication and Strategies” 2002, nr 48, s. 122, [za:] D. Cheal, *The Gift Economy*, Routledge, Londyn 1988.

¹⁰ D. Bard, *Scientific Instrument making, epistemology and the conflict between gift and commodity economies*, „PHIL&TECH” 1997, t. 2, nr 3–4, s. 28–31.

daru charakteryzuje się tym, że uczestnicy przekazują dobra posiadające wartość na poczet kształtowania dobrobytu swojej społeczności¹¹.

Motywy zachowań altruistycznych

Istnieją różne teorie na temat motywów działań altruistycznych. Istotnym punktem jednej z nich jest różnicujący charakter wzmocnienia wewnętrznego, opisany przez J. Karyłowskiego¹². Wyznacza on dwa typy motywacji: podniesienie lub utrzymanie dobrego mniemania o sobie (antycypacja pożądaných zmian lub antycypacja uniknięcia zmian niepożądanych) oraz trwałą poprawę sytuacji drugiego człowieka jako immanentną wartość gratyfikującą niezależnie od postrzegania samego siebie (antycypacja pożądaných zmian lub antycypacja uniknięcia zmian niepożądanych w świecie partnera, czyli świecie zewnętrznym)¹³.

Jednakże przejawy kultury daru w społeczeństwach archaicznych przedstawione przez M. Maussa uznać można za akty wynikające z motywacji negatywnej, będącej efektem obawy przed utratą dobrobytu, szczęścia, powodzenia, stratą tego, co się już ma, obawą przed zemstą bogów i ludzi, która jest lękiem pierwotnym, popychającym do zachowań społecznych przyjętych w danej kulturze jako zasadne¹⁴. Według C. Andersona również współcześnie, w kontekście dzielenia się, silnie motywowani jesteśmy motywacją negatywną. Zgodnie z tym, nasze mózgi koncentrują się na niedoborze, na tym, czego nam brakuje. Motywuje nas to, czego nie mamy, a nie to, co mamy¹⁵. Brakować może nam na przykład uznania, podziwu, wdzięczności, a podzielenie się z innymi czy działanie na ich rzecz może te potrzeby zaspakajać. O motywach tych pisze Y. Benkler, jako o najbardziej efektywnych wśród motywacji ludzkich¹⁶. Przywołuje on także inny model, opierający się na psychologii i ekonomii, zgodnie z którym *jednostki działają według motywów wewnętrznych i zewnętrznych*¹⁷. Zewnętrzne to te narzucone przez innych, wewnętrzne to siły generowane wewnątrz, powodujące chęć działania dla zaspokojenia własnych potrzeb, niezależnych od innych.

Jak pisze Anderson, obdarowywanie czy też dzielenie się może przynosić wiele korzyści: od dobrej

reputacji i zainteresowania ze strony innych osób, po możliwość wyrażenia siebie, może też stanowić swego rodzaju źródło zabawy, dawać poczucie satysfakcji czy pozwalać na realizację własnego interesu¹⁸. Przyjmując taki punkt widzenia, można uznać, że motywacje altruistyczne pochodzą z wewnątrz i są pozytywne. W związku z rozbudowanym modelem transakcji w ekonomii daru najprawdopodobniej siły działających motywacji są wielokierunkowe. Na dających i odwzajemniających z pewnością wszystkie wpływają wspierająco i wzmacniająco – zarówno wewnętrzna i pozytywna, jak też zewnętrzna oraz negatywna. Mimo indywidualnych różnic w siłach motywowania do działania dobro drugiej osoby jest podstawowym celem wszystkich aktów altruistycznych.

Otwarte zasoby edukacyjne jako przejaw ekonomii daru w sieci

Internet jest platformą, w ramach której trendy obecne w „świecie rzeczywistym”, takie jak prosumpcja czy projekty typu DIY (*do it yourself*)¹⁹, wspierają budowę wiążących relacji społecznych i zobowiązują do wzajemności, wpływając tym samym na powiększanie zasięgu oddziaływania. Altruizm (w rozumieniu zdefiniowanym powyżej), który jest realizowany w sieci, jest podstawą funkcjonowania kultury hakerskiej²⁰, co przejawia się w tendencji do dzielenia się zasobami przez użytkowników internetu. Te zasoby to przede wszystkim informacja, rozumiana również jako dobra informacyjne²¹, do których należą teksty pisane (treści ze stron internetowych, artykuły, książki), treści multimedialne (pliki muzyczne, filmy, filmy wideo, gry komputerowe, zdjęcia) i oprogramowanie, a także praca, czas i uwaga użytkowników.

Informacja jest kategorią ekonomiczną, będąc – obok ziemi, pracy i kapitału, a także kapitału ludzkiego – jednym z czynników wytwórczych. Jest ona postrzegana jako zasób ekonomiczny, czynnik produkcji, produkt, towar, dobro konsumpcyjne, element infrastruktury gospodarki i dobro publiczne²². Należy ją więc traktować jako dobro mające wartość rynkową i stanowiące w związku z tym przedmiot rynkowego systemu wymiany. Tymczasem, mimo swej wartości, informacja „chce” również być wolna, na co

¹¹ L. Hyde, *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, Random House Inc., Nowy Jork – Toronto 1983, s. 273–283.

¹² J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1982, s. 132.

¹³ Tamże, s. 133.

¹⁴ M. Mauss, dz.cyt. s. 211.

¹⁵ C. Anderson, *Za darmo*, Znak, Kraków 2011, s. 208.

¹⁶ Y. Benkler, *Bogactwo sieci*, WAIp, Warszawa 2008, s. 108.

¹⁷ Tamże, s. 109.

¹⁸ C. Anderson, dz.cyt., s. 209.

¹⁹ Strona internetowa poświęcona poradom praktycznym, tworzona przez użytkowników: *Do It Yourself*, www.doityourself.com, [27.03.2013].

²⁰ Kultura hakerska to społeczność, wspólnota kulturowa, złożona z doświadczonych programistów i ekspertów w dziedzinie sieci komputerowych, której historia sięga czasów pierwszych minikomputerów [...] i pierwszych eksperymentów z ARPAnetem. M. Castells, *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, Rebis, Poznań 2003, s. 53.

²¹ Dobro informacyjne – dobro, które można zachować w postaci cyfrowej. N. Curien, F. Moreau, *L'industrie du disque*, La Découverte, Paryż 2008, s. 25.

²² J. Oleński, *Ekonomika informacji*, Warszawa, PTE 2001, s. 23–24.

Otwarte zasoby edukacyjne jako przejaw altruizmu...

wskazał S. Brand, jeden z pionierów cyberprzestrzeni. Stwierdził on, że z pojęciem informacji związany jest szczególny paradoks. Z jednej bowiem strony *informacja chce być droga, ponieważ jest tak wartościowa [...]. Z drugiej strony chce być wolna, bo koszt jej uzyskania nieustannie się zmniejsza. Te dwie tendencje są z sobą w konflikcie*²³.

Konflikt ten najlepiej przejawia się w sieciowych inicjatywach, do których należą m.in. tworzenie i udostępnianie takich dóbr informacyjnych, jak zasoby naukowe i edukacyjne (*open access* – OA, *open educational resources* – OER). W świecie rzeczywistym publikacje naukowe w postaci artykułów w czasopismach, książki czy też podręczniki szkolne mają wymierną wartość rynkową i stanowią przedmiot transakcji rynkowych. Tymczasem w sferze wirtualnej produkty o porównywalnej wartości są coraz częściej udostępniane przez swych twórców za darmo, stanowiąc tym samym dowód na istnienie ekonomii daru w internecie.

Według raportu *Horizon Project*²⁴ ludzie oczekują obecnie możliwości nauki w każdym momencie i bez względu na to, gdzie się znajdują. To właśnie sprawia, że edukacyjne paradygmaty ewoluują, uwzględniając edukację online czy hybrydową, realizowaną z użyciem treści dostępnych w sieci. Są one tworzone przez pasjonatów – amatorów, pracowników naukowych oraz rozmaite instytucje (np. uniwersytety czy organizacje pozarządowe), zaś uczniowie i studenci, często „cyfrowi tubylcy”, dzielą się nimi, uzupełniają je, a czasami nawet współtworzą. Zjawisko OA i OER, będące częścią wymienionych inicjatyw, wpisuje się więc zarówno w tradycję kultury daru, mającej swój początek w społeczeństwach archaicznych, jak i w dziedzictwo internetu, będącego ze swojej natury „wolnym medium”.

Manuel Castells sugeruje, że otwartość internetu wynika bezpośrednio z kultury technomerytokratycznej zakorzenionej w świecie nauki, która zakłada, że w postępie naukowo-technicznym tkwi dobro²⁵. Ponieważ kultura internetu ma swoje źródła w *akademickiej tradycji wspólnego uprawiania nauki, reputacji opartej na merytorycznej jakości pracy naukowej, poddawania się ocenie środowiska naukowego i udostępniania wszystkich wyników badań wraz z podawaniem autora każdego odkrycia*²⁶, idea OA i OER w naturalny sposób narodziła się i rozwinęła właśnie w sieci. Sprzyja jej nie tylko demokratyzacja narzędzi do produkcji i dystrybucji

informacji i wiedzy w internecie, co oznacza niższe, w porównaniu ze światem materialnym, koszty wytwarzania i kopiowania, istotne znaczenie ma tu także otwartość sieci.

Termin „otwarte zasoby edukacyjne” oznacza *materiały edukacyjne [...], które są dostępne w otwarty sposób i które można powtórnie wykorzystać, dostosować do swoich potrzeb oraz przekazać do wykorzystania innym*²⁷. Jednym z przykładów otwartych zasobów edukacyjnych jest Wikipedia. Jest ona tworzona oddolnie, przez rzesze amatorów, i stanowi jedno z najbardziej popularnych źródeł wiedzy wśród uczniów i studentów.

Z kolei inicjatywą instytucjonalną, uznawaną za inspirację dla całego ruchu otwartych zasobów, jest projekt OpenCourseWare stworzony przez Massachusetts Institute of Technology (MIT) w 2000 roku. Na platformie projektu udostępnianych jest 2150 kursów²⁸. Do konsorcjum należy ponad 200 uczelni wyższych i innych organizacji z całego świata²⁹, których celem jest rozwijanie edukacji i oferowanie wiedzy ludziom na całym świecie. MIT wspólnie z Uniwersytetem Harvarda zaangażował się ostatnio w kolejną otwartą inicjatywę. Uczelnie te zainwestowały 60 mln dolarów w platformę edX, na której udostępniane są za darmo zajęcia z różnych dyscyplin naukowych³⁰. Są to kursy wideo, prowadzone często przez wybitnych naukowców, na które mogą się zapisywać chętni z całego świata, trwające kilka lub kilkanaście tygodni i kończące się serią testów weryfikujących przyswojoną wiedzę.

Trudno jest oszacować liczbę inicjatyw wpisujących się w nurt OER. Największa ich część funkcjonuje w Stanach Zjednoczonych, chociaż ruch rozprzestrzenia się bardzo szybko na całym świecie. Według stanu z 2011 roku w Chinach uruchomiono ponad 450 kursów online przygotowanych przez 176 uniwersytetów należących do China Open Resources for Education, w Japonii funkcjonuje 1500 kursów w ramach Japanese OCW Consortium zrzeszającego 1285 uniwersytetów japońskich i ponad 200 angielskich. W samej tylko Francji dostępnych jest około 2000 materiałów przygotowanych przez około 200 instytucji edukacyjnych należących do 12 uczelni – członków ParisTech OCW³¹. Bogatym źródłem OER jest też baza MORIL, która jest inicjatywą EADTU, czyli europejskiej instytucjonalnej sieci na rzecz otwartej edukacji wyższej³².

²³ L. Lessig, *Wolna kultura*, Warszawa, WSiP 2005, s. 25.

²⁴ NCM *Horizon Report*, 2012 Higher Education Edition, The New Media Consortium, <http://media.nmc.org/iTunesU/HR-K12/2011/2011-Horizon-Report-K12.pdf>, [04.04.2013].

²⁵ M. Castells, dz.cyt., s. 49.

²⁶ Tamże, s. 51.

²⁷ S. Gurell, *Wprowadzenie do otwartych zasobów edukacyjnych*, <http://www.kpbc.ukw.edu.pl/Content/40051/gurell.pdf>, s. 1, [12.06.2013].

²⁸ MIT OpenCourseWare, *Our History*, <http://ocw.mit.edu/about/our-history/>, 2012, [04.06.2013].

²⁹ N. Butcher, *A Basic Guide to Open Educational Resources*, COL, UNESCO 2011, s. 65, <http://www.col.org/resources/publications/Pages/detail.aspx?PID=357>, [04.06.2013].

³⁰ *Harvard and M.I.T. Team Up to Offer Free Online Courses*, „The New York Times”, 2012, http://www.nytimes.com/2012/05/03/education/harvard-and-mit-team-up-to-offer-free-online-courses.html?_r=0, [04.04.2013].

³¹ N. Butcher, dz.cyt., s. 67 [04.06.2013].

³² *About EADTU*, <http://www.eadtu.eu/about-eadtu.html>, [12.06.2013].

Można się zastanawiać nad motywacjami jednostek i instytucji tworzących OER. W przypadku Wikipedii, jak wykazały badania H. Baytiyeha i J. Pfaffmana³³, były to: potrzeba uczenia się i tworzenia, a także świadomość przynależności do społeczności twórców encyklopedii, chociaż równie istotną motywacją był tutaj altruizm³⁴. Z podobnymi motywacjami mamy niewątpliwie do czynienia w przypadku innych projektów na rzecz budowania OER, szczególnie tych, które są inicjowane i realizowane oddolnie. Tworzą je wówczas i koordynują organizacje pozarządowe, a biorą w nich udział przede wszystkim rzesze wolontariuszy. Z analiz wynika też, że dla nauczycieli i wykładowców uczestniczących w budowaniu OER najmniej ważne są motywy finansowe. Bardziej istotne są powody altruistyczne, związane z ideą dzielenia się jako wartością. Ważna jest również świadomość, że materiały są dostępne na całym świecie, a praca nad nimi wraz z innymi członkami społeczności stanowi źródło przyjemności i satysfakcji³⁵. Mamy więc tutaj wyraźny przykład motywacji wewnętrznej.

W przypadku instytucji obserwujemy motywacje zarówno rynkowe, zakładające jakąś określoną korzyść, jak i altruistyczne w rozumieniu zaprezentowanym wyżej. Przykładowo MIT, udostępniając swoje materiały edukacyjne, kierował się takimi przesłankami, jak – z jednej strony – umocnienie związków z absolwentami, chęć lepszego przygotowania własnych studentów, i – z drugiej strony – chęć rozwijania edukacji oraz poszerzania dostępu do niej³⁶, co potwierdzają studia przypadku przeprowadzone w ramach OECD. Wśród powodów angażowania się w tworzenie OER podawano tu, między innymi, chęć dzielenia się zasobami z krajami rozwijającymi się, wniesienia swojego wkładu we wspólne dobro czy też włączenia się w lokalne, narodowe i międzynarodowe społeczności. Instytucje z jednej strony czują się zobowiązane do działań na rzecz społeczeństwa, które przekazuje swoje podatki na ich funkcjonowanie, z drugiej – wierzą, że dzielenie się wiedzą przyspiesza rozwój źródeł edukacyjnych, stymuluje rozwój wewnętrzny instytucji, a także jest zachętą do tworzenia innowacji³⁷.

M. Castells stwierdził, że *współpraca i swobodny dostęp do informacji bardziej sprzyjają innowacyjności niż konkurencja i ochrona własności intelektualnej*³⁸. Można mieć nadzieję, że zasada ta działa również w odniesieniu do otwartych zasobów edukacyjnych, co wymaga jednak dodatkowych badań.

Anetta Janowska jest adiunktem w Instytucie Studiów Międzynarodowych Kolegium Ekonomiczno-Społecznego SGH. Interesuje się kulturą 2.0., a szczególnie otwartym dostępem do zasobów kultury i wiedzy (*free culture*, OA, OER).

Anna Kania jest doktorantką w Kolegium Ekonomiczno-Społecznym SGH.

³³ H. Baytiyeh, J. Pfaffman, *Volunteers in Wikipedia: Why the community matters*, „Educational Technology & Society” 2010, nr 2 (13), http://www.ifets.info/journals/13_2/ets_13_2.pdf#page=133, s. 131, [12.06.2013].

³⁴ Tamże, s. 137.

³⁵ *Giving Knowledge for Free. The Emergence of Open Educational Resources*, s. 66, <http://www.oecd.org/edu/ceeri/38654317.pdf>, [12.06.2013].

³⁶ Tamże, s. 63.

³⁷ Tamże, s. 64–65.

³⁸ M. Castells, dz.cyt., s. 19.

Bibliografia

- C. Anderson, *Za darmo*, Znak, Kraków 2011.
 D. Bard, *Scientific Instrument making, epistemology and the conflict between gift and commodity economies*, „PHIL&TECH” 1997, nr 2.
 Y. Benkler, *Bogactwo sieci*, WAIp, Warszawa 2008.
 D.M. Buss, *Psychologia ewolucyjna*, GWP, Gdańsk 2001.
 J. Carrier, *Gifts, Commodities, and Social Relations: A Maussian View of Exchange*, „Social Forum” 1991, nr 6 (1).
 M. Castells, *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, Rebis, Poznań 2003.
 D.J. Cheal, *The gift economy*, Routledge, Londyn – Nowy Jork 1988.
 N. Curien, F. Moreau, *L'industrie du disque*, La Découverte, Paryż 2008.
 L. Hyde, *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, Random House Inc., Nowy Jork – Toronto 1983.
 J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1982.
 W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1978.
 L. Lessig, *Wolna kultura*, WSIP, Warszawa 2005.
 B. Malinowski, *Argonauści Zachodniego Pacyfiku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
 M. Mauss, *Socjologia i antropologia: Szkic o darze. Forma i podstawa wymiany w społeczeństwach archaicznych*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2001.
 J. Oleński, *Ekonomika informacji*, PTE, Warszawa 2001.
 E.O. Wilson, *Socjobiologia*, Zysk i S-ka, Poznań 2000.

Netografia

- About EADTU*, <http://www.eadtu.eu/about-eadtu.html>.
 H. Baytiyeh, J. Pfaffman, *Volunteers in Wikipedia: Why the community matters*, „Educational Technology & Society” 2010, nr 2 (13), http://www.ifets.info/journals/13_2/ets_13_2.pdf#page=133.
 N. Butcher, *A Basic Guide to Open Educational Resources*, COL, UNESCO 2011, <http://www.col.org/resources/publications/Pages/detail.aspx?PID=357>.
 Do It Yourself, www.doityourself.com.
Giving Knowledge for Free. The Emergence of Open Educational Resources, <http://www.oecd.org/edu/ceeri/38654317.pdf>.
 S. Gurell, *Wprowadzenie do otwartych zasobów edukacyjnych*, <http://www.kpbc.ukw.edu.pl/Content/40051/gurell.pdf>.
Harvard and M.I.T. Team Up to Offer Free Online Courses, „The New York Times”, http://www.nytimes.com/2012/05/03/education/harvard-and-mit-team-up-to-offer-free-online-courses.html?_r=0.
 MIT OpenCourseWare, *Our History*, <http://ocw.mit.edu/about/our-history/>.
 NCM Horizon Report, 2012 Higher Education Edition, The New Media Consortium, <http://media.nmc.org/iTunesU/HR-K12/2011/2011-Horizon-Report-K12.pdf>.